

ÇAĞATAYCA KELİLE VE DİMNİNE TERCÜMELERİ

Feyzi ÇİMEN*

ÖZET

14. yüzyıldan günümüze değişik müellif/mütercimler tarafından farklı edebî şekillerde, farklı kaynaklardan, farklı hacimlerde yapılan Batı Türkçesi Kelile ve Dimne metinleri üzerine ülkemizde farklı disiplinlerde birçok akademik çalışma yapılmıştır. Öte yandan Doğu Türkçesi'ne (Çağatayca'ya) yapılan Kelile ve Dimne tercüme üzerine Türkiye'de henüz kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Hâlbuki Kelile ve Dimne metinleri üzerine genel değerlendirmeler yapmak ve Doğu-Batı Türkçesi içinde aynı edebî eseri karşılaştırmak için Doğu Türkçesi metinlerinin de bilimsel neşirlerinin yapılması gerekmektedir. Bilimsel neşir öncesinde de araştırmacılara yol göstermek için Doğu Türkçesiyle yazılmış Kelile ve Dimne metinlerinin bir dökümünün yapılması yerinde olacaktır.

Bu gereklilikten hareketle bu çalışmada daha önce Türkiye Türkolojisi'nde pek bilinmeyen Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmış Kelile ve Dimne nüshalarını tespit edebildiğimiz kadarıyla bir araya getirmeye çalıştık. Dünyanın farklı ülkelerinin kütüphanelerinde yer alan söz konusu bu eserlerden görebildiklerimiz tafsilatıyla tavsif edildi; bizzat inceleme imkânı bulamadığımız eserlerin katalog bilgilerinin tercüme bir araya getirilerek araştırmacıların dikkatine sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kelile ve Dimne, Çağatay Türkçesi, Âsârü'l-imâmîyye, Tercüme.

Giriş:

Kelile ve Dimne, yazıldığı yıldan günümüze birçok dünya diline çevrilmiş; üzerinde birçok akademik ve popüler yayın yapılmış olmasına rağmen hâlâ güncelliğini koruyan bir eserdir. Dilden dile tercüme edildikçe değişen, gelişen, zenginleşen, büyüyen *Kelile ve Dimne* günü-

* Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. fcimen@fsm.edu.tr

müzde birçok dünya dilinde zevkle okunan bir eserdir.¹ Eserin aslı Sanskritçe olup Vişnu mezhebindeki bir Brahman tarafından Miladi 300 yılına yakın Doğu Keşmir'de Budist bir öğretisi olarak kaleme alınmıştır. Tercüme yoluyla eser biçimle beraber tabiri caizse din de değiştirmiş; yeni kültür ve din muhitlerine adapte olmuştur. Bu yönüyle *Kelile ve Dimne* her dinden ve kültürden insanların benimsediği bir metin hüviyeti kazanmıştır. Evrensel öğretilerinden dolayı her kültür ve din mensubu *Kelile ve Dimne*'nin hikmetinden pay almış ve eserde kendine hitap eden bir yön bulmuştur. Eser üzerine yapılan akademik çalışmalar, tezler, makaleler, araştırmalar, minyatürler, şerhler, hulasalar, özetler ve eserden ilham alınarak oluşturulan yeni eserlerle *Kelile ve Dimne* kendi külliyyatını oluşturmuştur.

Eserin ilk adı *Pançatantra*'dır. *Kelile ve Dimne* adı metinde geçen hikâyelerden birinin kahramanları olan iki çakala dayanır. *Pançatantra*'da *Karata ve Damanaka* olan bu iki çakalın ismi Pehlevîce'ye *Kelileg ve Demneg* diye tercüme edilmiş ve daha sonraki tercümelerde bu isim belirleyici olmuştur.² *Kelile ve Dimne* Beydapâ³ adlı bir münzevi dervişle Debşelim adında bir hükümdar arasında geçen mükâleme şeklinde kaleme alınmıştır.

Kelile ve Dimne ilk kez Sankritçe'den Pers kralı Hüsrev I. Anuşirvan (531-597) zamanında Tabip Burzuye tarafından başka Sanskritçe kaynaklarla da genişletilerek 560 yılında Pehlevîce'ye tercüme edilmiştir. Bu çeviri günümüze ulaşmamıştır. Eserin Pehlevîce'den sonra ikinci çevrildiği dil Süryanice'dir. Bu tercüme yaklaşık 570'li yıllara tekabül etmektedir. Bûd adlı Hristiyan bir rahip tarafından yapılan bu tercüme günümüze ulaşmıştır. *Kelile ve Dimne* çevirilerinde kaynaklık eden asıl eser ise Pehlevîce'den İbnü'l-Mukaffa (öl. 759) tarafından 750 yılında yapılan Arapça tercümedir. Mukaffa çevirisi birebir çeviri metni olmayıp bazı hikâyeler ve ilaveler içermektedir. İbnü'l-Mukaffa çevirisi Sâmanî hükümdarı Nasr b. Ahmed'in emriyle Ebü'l-fazl Muhammed-i Bel'amî tarafından Farsça'ya çevrilmiş ve bu çeviri Şair Rûdekî tarafından mesnevî nazım biçimiyle kaleme alınmıştır.

¹ Türkiye'de *Kelile ve Dimne* Millî Eğitim Bakanlığı'nın yayınladığı 100 temel eser listesindedir.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. C. Brockelmann, "Kelile ve Dimne", *IA*, C. 6. s. 552-558. 1977.

³ Beydeba, Bîdpâ, Bîdbây vb. farklı okunuşları da vardır.

Bundan sonra İbnü'l-Mukaffa çevirisinden yapılan iki Farsça çeviri daha *Kelile ve Dimne* tercümelerine kaynaklık etmiştir. Bunlardan biri Nizâmüddin Ebü'l-Me'âlî Nasrullâh b. Muhammed b. Abdülhamîd tarafından yapıp Gazne hükümdarı Behrâm Şâh'a (öl. 1151) ithaf edilen tercüme; diğeri ise Hüseyin Vâ'iz Kâşifi'nin (öl. 1504) Hüseyin Baykara'nın veziri Ahmed Süheylî'nin adına izafetle *Envâr-ı Süheylî* adını verdiği çeviridir.⁴ Bu bahsi geçen metinler dünya dillerine yapılan *Kelile ve Dimne* tercümelerine kaynaklık etmiştir.

14. yüzyıldan günümüze değişik müellif/mütercimler tarafından farklı edebî şekillerde, farklı kaynaklardan, farklı hacimlerde yapılan Batı Türkçesi *Kelile ve Dimne* metinleri üzerine ülkemizde farklı disiplinlerde birçok akademik çalışma yapılmış, Doğu Türkçesi'ne (Çağatayça'ya) yapılan *Kelile ve Dimne* tercümeleleri üzerine ise Türkiye'de henüz kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Hâlbuki *Kelile ve Dimne* metinleri üzerine genel değerlendirmeler yapmak ve Doğu-Batı Türkçesi içinde aynı edebî eseri karşılaştırabilmek için Doğu Türkçesi metinlerinin de bilimsel neşirlerinin yapılması gerekmektedir.

Doğu Türkçesi'ne yapılmış *Kelile ve Dimne* tercümelerinin tam bir dökümüne maalesef sahip değiliz. Var olan bilgiler çeşitli kataloglarda kalmış bilgi kırıntıları şeklindedir. Bu eserlerin tam listesini ihtiva eden bir katalog da yoktur. Avrupa kütüphanelerinde yer alan yazma eserlerin bilgilerine ulaşmak nispeten kolay olsa da Türkî devletlerde bulunan eserlerin bilgilerine ulaşmak daha meşakkatlidir. Doğu Türkçesi'ne ait olan yazma nüshaların her birinin ayrı bir ülkede olduğu düşünülürse işin zorluğu daha iyi anlaşılacaktır. Kataloglarda yer alan yazma eser bilgilerinin teyidi, hususiyle de temini hayli uzun ve yorucu bir süreçtir.

Bu çalışmada Doğu Türkçesine yapılan *Kelile ve Dimne* tercümelerini tespit edebildiğimiz kadarıyla bir araya getirmeye çalıştık. Matbu ve modern tercümeleleri bu çalışmanın dışında tuttuk. Kaydına ulaşılan yazma eserlerden görebildiklerimiz tafsilatıyla tavsif edildi; bizzat inceleme

⁴Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehra Toska, "Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesud

Çevirisi (2 cilt)", *İstanbul, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Yayınlanmamış Doktora Tezi] İstanbul, 1989.*

imkânı bulamadığımız eserlerin yerlerine işaret etmekle iktifa edildi. Eski eserlerin kataloglarının yapılması esnasında türlü yanlışlar olabilmektedir. Bu hususun da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Burada yer alan bilgiler araştırmacılar tarafından kayıtlar tetkik edildikçe netlik kazanacaktır.

1. İftihâru'd-dîn Muhammed Bekrî el-Kazvinî Çevirisi

Katip Çelebi ve Hermann Ethe'nin ilgili eserlerinde⁵ verdikleri bilgilere göre İftihâru'd-dîn Muhammed Bekrî el-Kazvinî, *Kelile ve Dimne*'yi Doğu Türkçesi'ne tercüme eden ilk kişi olarak gösterilmektedir.⁶ İftihâru'd-dîn Muhammed Bekrî el-Kazvinî eserini Mengü Kaan'a (öl. 656-1258) sunmuştur ki bu tarih 13. yüzyıla tekabül etmektedir.

Bu bilgilere göre Doğu Türkçesi'ne yapılan ilk *Kelile ve Dimne* tercümesi bilindiğinin aksine 18. yüzyılda değil 13. yüzyılda yapılmıştır. Anadolu sahasında ilk *Kelile ve Dimne* tercümesi olan Kul Mesud tercümesinin⁷ 14. yüzyılda yapıldığını düşünürsek Doğu Türkçesi'ne yapılan çeviri aşağı yukarı bundan 100 yıl öncedir. Muhammed Bekrî eserini ne zaman hazırlamıştır, tercümesinde hangi kaynak metni kullanmıştır, eserini hangi tertip üzerine kaleme almıştır, eser şu an mevcut mudur ne durumdadır bu bilgiler şimdilik malumumuz değil; fakat şu kadarı bile Doğu Türkçesi *Kelile ve Dimne* tercüme faaliyetleri için son derece önemlidir.⁸

⁵ Katip Çelebi, *Kesfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l Kütübi ve'l-Funûn*, C. V, s. 239, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 2008.; Hermann Ethe, *Catalogue of Persian manuscripts in the India office library*, London, India Office Library, 1980. s. 471- 472.

⁶ Muhammed Bekrî ilk olarak Oktay Kaan'ın hizmetine girmiş sonra oğlu Mengü Kaan (öl. 656-1258) hizmetinde bulunmuştur. Mengü Kaan onu Kazvin'e vali yapmış ve kardeşi İmameddin Yahya'yı Irakıacem'e daha sonra da Irakıarab'a, öbür kardeşi İmadüddin'i ise birkaç yıllığına Mazenderân'a vali tayin etmiştir. Üçüncü kardeşi Rukneddin'i Guristan valisi yapmıştır.

⁷ Eser üzerine Zehra Toska doktora tezi hazırlamıştır. Bkz Toska, 1989 age.

⁸ Tüm teşebbüslerimize rağmen Hermann Ethe tarafından India Office Library'de yer aldığı bildirilen eserin dijital resimlerine ulaşamadık; bu sebeple ilgili eserlerdeki katalog bilgilerinin tercümelerini burada tekrarlamak durumunda kaldık.

2. Fiğânî Tercümesi

Kelile ve Dimne Ubeydullah Han⁹ (1529-1533) döneminde Fiğânî isimli biri tarafından Doğu Türkçesi'ne tercüme edilmiştir. Söz konusu eserden ilk bahseden kişi H. F. Hofman'dır.¹⁰ Aynı eserden Zeki Velidi Togan da bahsetmektedir. Togan eserin tek nüshasının Meşhed'de Eczacı Gulam'da bulunduğunu bildirmektedir.¹¹ Söz konusu eserde verilen bilgilerden Togan'ın eseri gördüğü anlaşılmaktadır. Tam mahiyeti bilinmeyen eser, Ubeydullah Han'ın ölümünün 1539 olduğunu göz önünde bulundurulursa, Doğu Türkçesi'ne yapılmış ikinci *Kelile ve Dimne* tercümesi olma özelliğini taşımaktadır.

3. Molla Muhammed Timur'un *Kelile ve Dimne* Tercümesi (*Âşâru'l-İmâmiye*)

Âşâru'l-İmâmiye Molla Muhammed Timur¹² tarafından 1131/1718-19 tarihinde Kaşgar'da Kaşifi'nin *Envâr-ı Süheylî* metnine dayanarak Farsça'dan Doğu Türkçesi'ne yapılmış *Kelile ve Dimne* çevirisidir. Biri Hollanda'da, beşi Özbekistan'da olmak üzere altı nüshası vardır.

Molla Muhammed Timur'un hayatı hakkında yapmış olduğumuz araştırmalarda ne tezkirelerde ne kataloglarda ve ne de ansiklopedilerde müstakil bir bilgi bulabildik. Molla Muhammed Timur'un eserini takdim

⁹ Hayatı için bkz. Muallâ Uydu Yücel "Ubeydullah Han" *DİA*, C.42, s. 22-23.

¹⁰ H. F. Hofman, *Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey*, Published by The library of the University of Utrecht under the auspices of the royal asiatic society of great britain and Ireland, Utrecht, 1969. s. 38-39.

¹¹ "Sultan Hüseyin zamânında Fârisî şâyi' irdi Ubeydullah Han mâverâunnehr tahtıda karâr taptı ekser ulus Türkî luğatıga şurû' kıldılar. Be-tahsîs havâkîn ve salâtîn ve umerâ kim temâmîsi Türkî birle mütekellim irdi ve köpi Fârisî kelâmige kâdir irmesler irdi. Ammâ Karaçın hılıdın Kuşçı aymağının emirü'l-âzam Kanber bin emirü'l-kebîr Köpek Kuşçı bu fakîr hakîr Fiğânî'ga buyurdi kim bu kitâbnı Türk lüğatı birle terceme kılğil bi-ecma'ihim kim etrâk andın fâyide alsun." "A. Zeki Velidî Togan, *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, (2. baskı) İstanbul, 1981.; s. 195.

¹² Hayatı ve diğer eserleri için bkz. Feyzi Çimen, Molla Muhammed Timur'un *Âşâru'l-İmâmiye* (Çağatayca *Kelile ve Dimne* Tercümesi) Adlı Eseri- Metin, Notlar, Dizin-Sözlük, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Yayımlanmamış Doktora Tezi]* İstanbul, 2015, s. 18-36.

ettiği Muhammed İmam Beg'in kimliği de belirsizdir. Muhammed İmam Beg ne zaman doğmuştur, ne zaman, nerede emirlik yapmıştır ve ne zaman ölmüştür bilemiyoruz. Eserin takdim edildiği Muhammed İmam Beg'in o dönemin önemli siyasî simalarından biri olması kuvvetle muhtemeldir; ancak hakkında net bir bilgiye ulaşamadık.¹³

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Molla Muhammed Timur'un iki eseri vardır; bunlardan biri bu çalışmaya konu olan *Āşāru'l-İmāmiyye*, diğeri *Ahlāk-ı Muhsinī*'dir. *Ahlāk-ı Muhsinī*'nin tam nüshasını görme imkânı bulamadığımız için değerlendirmelerimizi *Āşāru'l-İmāmiyye*'de yer alan şu satırlara dayanarak yapacağız.

...Ve andın târih-i hâzreti nebevî miñ yüz otuz bir irdi kim zamân fuzalâlarının muhtedâsı ve devrân kam-kârlarının piş-vâsı faziletğa mürebbî ve şerî'atğa muqavvî ma'nâ-ı taleb ve dâniş-lağab:

Beyt

Zihî nîk-nâm u hamîde-hışâl
Muhammed İmâm beg şâhib-kemâl

Bu fakr-ı istiğâ'at a'nî Mollâ Muhammed Timür kem-şalâhiyyetğa buyurdı kim Envâr-ı Süheyli'ni Fârisî luğatıdın Türki tilğa evrügey, tâ bu Kâşğar-zemîn vilâyetiniñ halkı kim tilleri Türkîdür, ol kitâbnıñ ma'nâsıdın behre alğaylar ve her hâş u 'âmğa menfe'atı tamâm yitkey.

Qıta

Menfa'atnı hâş tutmaq süfleleriniñ resmidür
Merd-i 'âlî-himmet ol kim 'âm nef'in közlegey

Ve ol bâ'ışdin bâ-vücüd bî-şalâhiyyetlik ve kem-kuvvetlikim birle bu uluğ işğa şurû' kıılmaqnı özümge lâzım bildim. Ve havşalım çağıdın artuğ tu'mege ağız açқанımdın zamân fuzalâları ve devrân zurefâlarınıñ ta'nları oqığa özümni nişâne kııldım. “مَنْ قَفَّ أَشْهَدُ” tîr-bârânı qorqıncıdın bu

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Zeki Velidî Togan, *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, (2. baskı) İstanbul, 1981; Atıf Mehmed, *Kaşgar Tarihi: Bâis-i Hayret Ahvâl-i Garibesi*, haz. İsmail Aka, v.d., Eysi Kitap ve Yayın, Kırıkkale, 1998; Mehmet Saray, *Doğu Türkistan Tarihi: Başlangıçtan 1878'e kadar*, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

işka kıızığcılığdın köñül savuttum ve likin “المأمور مغدور” cür’eti birle “مَنْ أَصْفَ فَقَدْ اسنُطِرَف” siperidin yüzümge utru tuttum.¹⁴

Bu satırlardan anlaşılacağı üzere mütercim eserini Muhammed İmam Beg’in isteği üzerine kaleme almıştır. Ayrıca eserin yazıldığı tarih sarih bir şekilde zikredilmektedir. Hicrî 1131 tarihi miladî 1718-19’e tekabül etmektedir. Muhammed İmam Beg’in Kaşgar halkının *Kelile ve Dimne* kitabından istifadesini istemesi, kendisinin Kaşgar’ın ileri gelenlerinden biri olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu tercüme görevini Molla Muhammed Timur’a vermesi Molla Muhammed Timur’un söz konusu toplumda muteber bir şahsiyet olduğuna işaret etmektedir. Muhammed Timur’un isminin başında yer alan “molla” unvanı da bu iddianın diğer bir delilidir. *Āşāru’l-Īmāmiyye*’de konular ele alınırken istiḥat için zikredilen ayetlerden sonra irap kaidelerinin ayrıntılı bir şekilde zikredilmesinden müellifin Arapça bildiği anlaşılmaktadır. *Āşāru’l-Īmāmiyye*’nin tercüme edildiği kaynak metnin Farsça olduğunu düşünürsek Molla Muhammed Timur’un en az üç dil bildiğini söyleyebiliriz. Bu da kendisinin sosyal çevre olarak ilmiye sınıfından olduğuna hüccettir. Eserini kaleme aldığı 1719’da 20’li ya da 30’lu yaşlarda olması kuvvetle muhtemeldir.

Tüm bu yorumları birleştirirsek Molla Muhammed Timur 17. yüzyılın son çeyreğinde doğmuş ve 18. yüzyılın başlarında Kaşgar’da yaşamıştır diyebiliriz. *Āşāru’l-Īmāmiyye* ve *Ahlāk-ı Muḥsinī*’den başka telif-tercüme eserleri olması muhtemeldir. Hayatı hakkındaki bilgiler bu eserler buldukça netlik kazanacaktır. *Āşāru’l-Īmāmiyye*’nin yapmış olduğumuz araştırmalarda altı nüshasını tespit edebildik. Bunlardan biri Hollanda Leiden Üniversitesi Kütüphanesi no 6269’da; diğerleri Özbekistan Fenler Akademisi Ebu Rayhan Biruni Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Bölümünde P11307; P5807; P7451; P10203 katalog numaralarıyla kayıtlıdır. Biz bu çalışmamızda Hollanda nüshasını L nüshası, Özbekistan nüshasını ise T¹⁵ (P11307) nüshası olarak adlandıracamız.

¹⁴ L7a-11,15; 7b-1, 7.

¹⁵ Eser Özbekistan Taşkente bulunduğundan bu kısaltmayı kullandık.

L Nüshası

Āṣāru'l-İmāmiyye'nin bu nüshası hakkındaki ilk bilgileri meşhur katalogunda Jan Schmidt¹⁶ vermiştir. Schmidt'in, eseri tavsifi özetle şöyledir:¹⁷ Eser sonradan yapıldığı anlaşılan siyah deri sırtlı mukavva bir ciltle kaplıdır. Cildin üzerinde "*Tercüme-i Envār-ı Süheylî Kāşifce*" yazılı bir etiket bulunmaktadır. Düşük kaliteli kahverengi aherli bir kâğıt üzerine yazılan eser yer yer tamir görmüştür. Eser 2+325+2 varak olup sayfa boyutları 225x125 mm ile 270x180 mm arasında değişmektedir. Eser zaman zaman değişmekle birlikte talik hat ile yazılmıştır ve her sayfada 15 satır bulunmaktadır. Eserin son sayfası (323a) bozuk bir *şikeste* hat ile kaleme alınmıştır. Eserde, olay ve hikâyelerin anlatımında kalıp ifadeler kullanılmıştır. Konu başlıkları, noktalar, çizgiler ve istişhat için zikredilen Arapça ibareler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserin sonunda müstensih kaydı ve istinsah tarihi yoktur. Yazmaya sonradan eklendiği anlaşılan varaklar üzerinde eserin sonraki sahiplerinin adı ve adres bilgileri (Johannes Awetarian, Missionsprediger ve E. M. Hoppe, Mutkurova No.24, Rustschuk) yer almaktadır. Eserin tercüme tarihi olan 1131 yılına eserin sonunda bir şiirde geçen *yaḥşî yār* (بخشي يار) ibaresiyle ebced tarihi düşürülmüştür.¹⁸ Eserin girişi Molla Muhammed Timur'un bazı eklemeleri dışında Kaşifi'nin özgün metninin tercümesidir. Bu söz konusu girişte eserin Hint dilindeki telifi ve daha sonraki Pehlevice, Arapça ve Farsça tercümelerden bahsedilir.

Molla Muhammed Timur da Kaşifi'nin özgün eserine sadık kalarak tercümesini 14 bölümde kaleme almıştır. Eser zengin şiirlerle süslenmiş gösterişli bir nesir metnidir. Metnin değişik yerlerinde çeşitli bilgi ve yorumlara yer verilmiştir. Eserin başında ve sonunda eserle alakalı olmayan notlar ve yorumlar vardır. Eserin başı ve sonu tamdır. Müstensih hataları ve atlanan, yanlış yazılan kelimeler göz ardı edilirse eser gayet okunaklıdır.

¹⁶ Jan Schmidt, *Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands: Comprising the Acquisitions of Turkish Manuscripts in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, C. II, s. 300, (Asaru'l-imamiye, Cod Or: 6269) Leiden 2002.

¹⁷ Burada Schmidt verdiği bilgilerin tercümesi verilmiştir.

¹⁸ ya (ی) 10 + hı (خ) 600 + şın (ش) 300 + ya (ی) 10 + ya (ی) 10 + elif (ل) 1 + ra (ر) 200 = 1311 (1718-1719)

T N ü s h a s ı (P 1 1 3 0 7)

Bu nüsha hakkında ilk tanıtıcı bilgileri A. A. Semenova vermiştir.¹⁹ Eser kahverengi deri bir ciltle kaplanmış olup vişne renginde meşin bir sırtla takviye edilmiştir. 2+367+2 varaktır. Sayfa boyları 22x36 cm olup L nüshası gibi nestâlik hatla yazılmıştır. Cildin üzerinde değişik motiflerle bezenmiş bir şemse olup cilt kapağının etrafı süslü şekillerle kaplanmışır. Düşük kaliteli kahverengi aherli bir kâğıt üzerine yazılan eser, yer yer tamir görmüştür. Konu başlıkları, noktalar, çizgiler ve istişhat için zikredilen Arapça ibareler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Her sayfada 15 satır bulunmaktadır. İki nüsha arasındaki 43 varaklık fark -bazı atlamaların dışında- daha çok kâğıdın kullanımıyla alakalıdır. T nüshasında L'den farklı olarak sonunda müstensih kaydı ve istinsah tarihi vardır.

Temmet târih bir miñ üç yüz senesinde uşbu nüşha-i mu'teber safer ayını törtünçi küni penşenbe kiçesi mihrbân-ı hüdâvendî bu faķir haķir şikesteni ķolıda itmâmğa yetti.²⁰

Safer ayının 4. gecesi 1300 tarihi Miladi 15 Aralık 1882 tarihine tekabül etmektedir ki T nüshası eserin telifinden aşağı yukarı yüz yıl sonra istinsah edilmiştir. Müstensih dönem eserlerinde yaygın olduğu üzere gerçek ismini zikretmek yerine “fakir, hakir” sıfatlarıyla ismini geçiştirmiştir. Esere sonradan eklendiği anlaşılan giriş ve sonuç kısımlarındaki varaklar üzerinde eserin sonraki sahiplerinin adı ile eserle alakalı olmayan notlar, rakamlar, yorumlar ve hesaplar vardır. L nüshasındaki Molla Muhammed Timur'un kendisinden bahsettiği kısım T'de eksiktir.

Eserin başı ve sonu tamdır. Müstensih hataları, atlanan, yanlış yazılan kelimeler göz ardı edilirse eser gayet okunaklıdır.

P 5 8 0 7 N o l u N ü s h a

Vişne renkli deri bir ciltle kaplanan eser lacivert renginde meşin bir sırtla takviye edilmiştir. 2+345+2 varaktır. Eser 1b tezhipli bir serlevha ile süslenmiştir. Cildin üzerinde değişik motiflerle bezenmiş bir şemse yer

¹⁹ A. A. Semenova, *Sobraniye Vestočnih Rukopisey Akademi Nauk Uzbekskoy, SSR*, 5. C., s.142-143, Taşkent, Özbekistan, 1960.

²⁰ T367a-11,12

almaktadır; ayrıca cilt kapağının etrafı süslü şekillerle kaplanmıştır. Kaliteli aherli bir kâğıt üzerine yazılan eser, yer yer tamir görmüştür. Konu başlıkları, noktalar, çizgiler ve istiḥat için zikredilen Arapça ibareler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Her sayfada 17 satır yazı bulunmaktadır. Nestâlik hatla yazılmıştır. Molla Muhammed Timur'un adı 7b'de geçmektedir. Başı ve sonu tam olan eserin sonunda Muhammed Sıddık isminde bir müstensih kaydı ile 1229 istinsah tarihi yer almaktadır.

P 7451 Nolu Nüsha

Eser kahverengi deri bir ciltle kaplanmış, yine daha koyu kahve renkli meşin bir sırtla takviye edilmiştir. 2+340+1 varaktır. Çok okunaklı olmayan nestâlik bir hatla yazılmıştır. Cildin üzerinde değişik motiflerle bezenmiş bir şemse olup cilt kapağının etrafı süslü şekillerle kaplanmıştır. Düşük kaliteli kahverengi aherli bir kâğıt üzerine yazılan eser, yer yer tamir görmüştür. Konu başlıkları, noktalar, çizgiler ve istiḥat için zikredilen Arapça ibareler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Her sayfada 19 satır bulunmaktadır. Mütercim ismi (Molla Muhammed Timur) 6b'de geçmektedir. Son sayfa tahrip olduğu için müstensihini ve ne zaman istinsah edildiğini tespit edemedik.

P 10203 Nolu Nüsha

Eser kahve renkli deri bir ciltle kaplanmış; lacivert renginde meşin bir sırtla takviye edilmiştir. 334 varaktır. Nestâlik hatla yazılmış olan eser çok yıpranmıştır. Cildin üzerinde değişik motiflerle bezenmiş bir şemse bulunup cilt kapağının etrafı süslü şekillerle kaplanmıştır. Düşük kaliteli kahverengi aherli bir kâğıt üzerine yazılan eser, yer yer tamir görmüştür. Konu başlıkları, noktalar, çizgiler ve istiḥat için zikredilen Arapça ibareler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Mütercim ismi 6b-17'te geçmektedir. Son kısım tahrip olduğu için müstensihini ve ne zaman istinsah edildiğini tespit edemedik.

Diğer Bir Nüsha

Bu sayılan nüshalardan başka *Āṣāru'l-İmāmiyye*'nin Yarkent Hanı Mirza Muhammed Hüseyin'in (873-911; 1469-1506) emriyle Muhammed

Sıddık tarafından 1814 tarihinde istinsah edilen bir nüshası daha bulunmaktadır. 19x29,5 ebatındaki eser 316 varaktır.²¹

Eserin Adı

Molla Muhammed Timur *Kelile ve Dimne* tercümesi olan eserini *Āşāru'l-Īmāmiyye* diye isimlendirmesini şöyle izah eder:

Muşannif özi tertib birgen Fārisī kitābığa Emir Süheyli bitip bolğanıdın Envār-ı Süheyli aţ koyğanın teb'ıyyet kılıp Türkī mecmū'anı Muhammed Īmām Big bā'ış olğaç Āşāru'l-Īmāmiyye atadım.²²

Satırlardan da anlaşılacağı üzere Molla Muhammed Timur Kaşifi'ye öykünerek eserini takdim ettiği kişinin adıyla tesmiye etmiştir.

Āşāru'l-Īmāmiyye'nin Tavsifi

Āşāru'l-Īmāmiyye üzerine yaptığımız bu çalışma, yukarıda tanıtmış olduğumuz nüshalardan L nüshası ile T nüshasına dayanmaktadır. Hakkında bilgi vermiş olduğumuz diğer nüshaların tam ve okunaklı resimlerini elde edemediğimiz için bu nüshaları değerlendirmemize dahil etmedik. L ve T nüshaları gayet okunaklı ve güzel korunmuş olmasına rağmen içerik olarak ikisinde de eksik olan yerler mevcuttur. Bu bakımdan iki nüsha birbirini tamamlar niteliktedir.

Āşāru'l-Īmāmiyye'nin L ve T Nüshalarının Karşılaştırılması

İçerik, söz varlığı ve dil özellikleri bakımından T ve L nüshası karşılaştırılınca şu hususlar dikkati çekmektedir.

1. Her iki nüsha da tam olmaktan uzak olup birbirini tamamlar mahiyettedir.

2. T nüshası varak (367 varak) ve sayfa sayısı bakımından L (324 varak) nüshasından daha hacimli olmasına rağmen L'deki kelime sayısı

²¹ A. A. Semenova, *Sobraniye Vostoçnih Rukopisey Akademi Nauk Uzbekskoy, SSR, 7. C., s. 228, Taşkent, Özbekistan, 1964.*

²² L7b- 12,14

daha fazladır. L nüshasında 156613 kelime bulunurken T nüshasında 156212 kelime bulunmaktadır.

3. Her iki nüsha da müellif nüshası olma özellik ve güzelliğinden uzaktır.

4. Her iki nüsha da dikkatsiz müstensihler tarafından istinsah edilmiştir.

5. L nüshasında hareke yanlışları, kelime atlama, satır atlama, noktalama, hikâye atlama vb. yanlışlar çok fazla yer alsada; bu nüsha ağız özellikleri, arkaik unsurlar, mahalli ifadeler ve Türkçe ibareler açısından T nüshasından daha değerlidir.

6. Her ne kadar istinsah kaydı olmasada kullanılan kelimeler ve gramer şekillerinden L nüshasının daha erken bir tarihte istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

7. Ek uyumsuzluğu T nüshasında daha yaygındır.

8. Klasik eserlerde görülmeyen ilginç cümle ve kelimeler L nüshasında daha fazla yer almaktadır.

9. T nüshasında genitif ve akuzatif ekinin sıra dışı bir kullanımı vardır.²³

10. L nüshasında yer alan birçok şiir T nüshasında yoktur.

11. T nüshası az olmakla birlikte yer yer fâhiş hatalar içermektedir.

12. İki nüsha dil özellikleri bakımında farklılık arz etmekte olup bazen bir ifade, her iki nüshada farklı gramer şekilleriyle ifade edilmiştir.

13. İki nüshanın da başı sonu aynı olmakla birlikte, hikâyeler paralel gitmemektedir. L nüshasında bir hikâye yarıda kesilmiş ve başka bir hikâyeye ortasından başlanmıştır. Bu da bu durumun sehven olduğunu; yani müstensihin bir şekilde metni yazarken satır/sayfa atladığını göstermektedir.

14. L nüshasında bazı bölüm başlıkları yeri boş bırakılarak atlanmıştır. Bu da müstensihin durumun farkında olduğunu; ama bilmediğimiz bir sebepten burayı boş bıraktığını göstermektedir.

²³ Bu durumu açık gösterir ayrı bir çalışma düşündüğümüzden sadece bir işaretle iktifa ettik.

15. Her iki nüsha Farsça'dan tercüme edildiği halde metinlerde hiç Farsça şiir ya da Farsça ibare geçmemektedir.

Tüm bu gerekçeler göz önünde bulundurulduğunda dilbilime sunacağı malzeme bakımından, L nüshasının T nüshasından daha değerli olduğu anlaşılmaktadır.²⁴

Āṣāru'l-İmāmiyye'nin Muhtevası

Eser klasik eserlerin tertibine uygun olarak besmele, hamdele, salvele ile başlar (1b- 4a). Bu bölümde ve diğer bölümlerde Molla Muhammed Timur bir konuyu anlatırken, ayetlerden, hadislerden, şiirlerden, eski peygamberler ve bazı büyük padişahların hayatlarından örnekler vererek sözünü pekiştirir.

Daha sonra sebab-i telif bölümü gelir. Eserin takdim edildiği kişi olan Muhammed İmam Beg ile müellif/mütercim, Molla Muhammed Timur'un adı bu aralıkta geçer (4a-19a).

Debşelim ve Beydepây Dāsitanların Āğāzı (19a-42b).

Eserin bu kısmı Molla Muhammed Timur'un bazı eklemeleri dışında Kaşifi'nin özgün metninin tercümesidir. Bu söz konusu girişte eserin Hint dilindeki telifinden ve daha sonraki Pehleviçe, Arapça ve Farsça'ya tercüme edildiğinden bahsedilir.

Evvelkî bâb: Sa'y-gerlerniñ ve şikâklar sözin perhîz kıılmağnıñ beyânında (42b-87b)

Bu bap başlığı altında "fitne ve fesat" çıkaran kişilerin sözlerinden kaçınmak ve onların sözlerine ehemmiyet vermemenin lüzumunu takviye edecek hikâyeler anlatılır. Hikâyeler birbirinin içine geçmiş helezonik "hikâye içinde hikâye" şekilde anlatılır. Birinci bap en çok hikâyenin zikredildiği bölümdür. Dimne'nin aslanın veziri olması ve aslanın diğer

²⁴ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ceval Kaya, "Türkçe Metin Yayımcılığının Birkaç Sorunu." *Türk Dili*, S. 580, Nisan 2000, s. 308-313.

veziri olan öküzü kıskanıp arslan ile öküz arasına fitne sokması burada anlatılır. Bu bapta yer alan diğer hikâyeler şunlardır:

- Çiftçi ve çocukları²⁵
- Kanaatkâr şehzade
- Saf derviş
- Müsrif fare
- İşgüzar maymun
- İki arkadaş
- Gafil tilki
- Saf zahit
- Güvercinlerin intikamı
- İbret alan zalim padişah
- Karga ile yılan
- Karauna kuşu
- Ava giderken avlanan tavşan
- Tavşan ile arslan
- Üç balık
- Kaplumbağa ile akrep
- Vesveseli ördek
- Doğan ile tavuk
- Bağban ile bülbül
- Açgözlü avcı
- Çakal, kurt, karga ile deve
- Tituy ile deniz vekili
- Geveze kaplumbağa ile ördekler
- Nasihat kabul etmeyen kuş
- Kurnaz ile saf ortak
- Kurbağa ile yılan
- Bağban ile ayı
- Tacir ile yalancı dostu

²⁵ Bu adlandırmalar hikayenin içeriğinden yola çıkarak tarafımızdan yapılmıştır.

İkinci Bâb: Bed-kirdârlarınñ sezâ tapmaqları ve olar 'âkıbetleri şümlüğınınñ beyânında (87b-120b)

Bu bap başkalarına fenalık edenlerin eninde sonunda cezalarını bulacağı hakkında türlü hikâyeler ihtiva eder. Dimne'nin suçlu olduğunun anlaşılması ve yargılanıp öldürülmesi burada zikredilir. Bu bölümde zikredilen diğer hikâyeler şunlardır:

Tavuk alayım derken elindeki deri parçasından da mahrum olan tilki
 Kuyruk isterken kulağından da olan eşek
 Padişah ve rikabdâr
 Dünya nimetlerine aldanan zahit
 Gafil âmâ
 Rûşen-zamir şeyh
 Aceleci âşıklar
 Üç hasut yoldaş
 Cahil tabip
 İftiracı hizmetçi

Üçinçi Bâb: Dostlar muvâfaqatları ve olarınñ her mühimde yâr-ı meded-kâr bolmaqlarınınñ beyânında (121a-138a)

Bu bölümde münasip dost bulmak ve onların kadrini bilmek üzerinde durulur. Söz konusu manayı takviye etmek için türlü hikâyeler anlatılır. Anlatılan hikâyeler sırasıyla şöyledir:

Karga, sıçan, güvercin, kaplumbağa, geyik
 Doğan kuşu ile keklik
 Deveci ve yılan
 Mihmandar adamın karası
 Açıgözlü kurt
 Hırslı kedi

Törtüni Bâb: Düşmenler hâliğa âgâh bolup olar mekr u hîleleriğa ferîfte bolmaslık beyânıda (138a-178a)

Bu bapta düşmanların durumlarından haberdar olup onların hilelerine aldanmamanın gerekliliğı üzerinde durulur. Birinci bapıan sonra en ok hikâyenin anlatıldığı bölüm bu bölümdür. Burada şü hikâyeler yer alır:

Keşmir padişahı ve veziri

Kargalar ve baykuşlar

Akıllı tavşan Bihruz ile filler

Zahit kedi ile keklik ve il

Hüküm vermeye korkan kadı

İttifak eden hırsızlar ile saf zahit

Evine hırsız giren tüccar ile karısı

Şeytan ve hırsız

Karısına aldanan ahmak marangoz

Cemiyeti için kendini feda eden maymun

Fare iken insan olduğı halde hırsından tekrar eski haline dönen fare

İhtiyarlığında kurbağaya binek olmayı kabul eden yılan

Yılandan intikamını alan sere

Beşini Bâb: Ğâfilliğınñ beyânıda (178a-195a)

Bu bapta, münasip, muvafık dostları bulduktan sonra gaflet sebebiyle onları kaybetmenin neticesinde duyulan pişmanlığın bir fayda vermeyeceğı anlatılır. Zikredilen hikâyelerin konu başlıkları şöyledir:

Kaplumbağa ile maymun

Akılsız dost ile akıllı düşman

Tilkiye iki kez aldanan eşek

Altıni Bâb: Aşuğmağınñ ve bî-te'enniliğınñ zararını beyânıda (195a-202b)

Bu bapta acelecilik ve iyice düşünmeden yapılan işlerin insana verdiği zararlar üzerinde durulur. Bu durumun şerhi için şü hikâyeler anlatılır:

Sadık Molun'unu öldüren aceleci zahit
 Saçı sakalı bala bulanana derviş
 Doğan'ını öldüren aceleci padişah

Yetinçü Bâb: Tedbir ve endîşe ve hîle birle düşmen belâsıdın halâş bolmağnıñ beyânında (202b-216a)

Bu bapta duçar olunan kötü durumdan tedbir ve hîle vasıtasıyla kurtulmanın mümkün olabileceğini izah ve ispat eden hikâyeler anlatılır. Zor durumda kalan bir insanın düşmanlarıyla bile anlaşma yapmak durumunda kalabileceği bildirir. Bunun için insanlara, dostluğunda da düşmanlığında da ölçülü olmaları tavsiye edilir. Anlatılan hikâyeler sırasıyla şöyledir:

Çiftçinin vefasız karısı
 Fare ile kurbağa

Sekizinçü Bâb: Düşmenler temellükığa i'timâd kılmalık ve kîne-verler mülâyimiga firib yemeslik beyânında (216a-230b)

Bu bölümde iki dost arasında çıkan fitne sonrasında dostlar arası münasebetin nasıl olması gerektiği konusu işlenir. Durumun izahı için şu hikâyeler anlatılır:

İbn Medyen ve Kabze papağan
 Derviş Danadil ile haramiler
 Yaşlı kadın ve kızı Mehdi
 Padişah ve Mutrip
 Karın ağrısına göz ilacı yazan tabip
 Padişah ve kendisine düşman yaveri
 Nasihat dinlemeyen kurt
 Arap ile ekmekçi

Toğuzunçü Bâb: 'Afv fazîletiniñ beyânında (230b-253a)

Bu bölümde özelde padişahlara genelde ise tüm yöneticilere en lüzumlu hasletin "bağışlama ve affetme" olduğu hususu dile getirilmiştir. Bu durum "padişaha hizmet eden kişilerden bir kusur sadır olsa onlara

nasıl muamele etmek gerekir” sorunun cevabı olan hikâye ile anlatılmıştır. Bundan başka bu bapta şu hikâyeler yer alır:

Ferise adlı çakal ile arslan

Açgözlü sinekler

Ülkesinin menfaati için sevgilisini öldüren Bağdat Padişahı

Hasedinden kendini kölesine öldürten adam

Hizmetçisinin kusurunu görmezlikten gelen Yemen padişahı

Onunçı Bâb: Her kişi mükâfât öz ‘ameli cezâsın tapmağnıñ beyânında (253a-261b)

Bu bapta şahsî menfaati için başkalarına zarar veren, öğüt dinlemeyen, başkalarının durumundan ibret almayan, sonunda kendi zarara uğrayan kişilerin durumu anlatılır. Anlatılan hikâyeler sırasıyla şöyledir:

Zalim arslan ile Avcı

Odunlarına ateş düşen zalim oduncu

Maymun ve yaban domuzu

On Birinçî Bâb: Her kişi endâzesidin artuğnı tilep zarar tapmağ ve burunğı pîşesidin quruğ qalmağnı beyânında (261b-270b)

Bu fasıl kişinin iyi yaptığı, ekmek parası kazandığı, kabiliyetli olduğu bir işi sırf hırsı yüzünden değiştirmeye kalkışırsa zarara uğrayacağı hakkındadır. Uygun olmadıkları işleri yapmaya kalkışan kişiler yeni el attıkları işte muvaffak olamayacakları gibi eski işlerine de dönemeyecekleri hususunu vurgular. Durumun izahı için şu hikâyeler anlatılır:

Arapça öğrenmeye kalkışan Avrupalı

Şahin ile turna

İki karısı olan adam

İlimden öğrendiği bir kelime ile servete kavuşan avcı

Kekliğin yürüyüşünü taklit ederken kendi yürüyüşünü unutan karga

On İkinci Bâb: Yavaşlık ağırluk kılmağın beyânı (270b-294b)

Bu bölümde padişahlara lüzumlu olan güzel hasletlerden “cömertlik, cesaret ve teenni” karşılaştırılır ve neticede teenninin diğer hasletlere olan üstünlüğü vurgulanır. Bu manayı takviye etmek için şu hikâyeler anlatılır:

Süleyman peygamber ile Butimar kuşu
Zi'r-ruka Melik
Aceleci güvercin

On Üçüncü Bâb: İgri ve bâtil sözleridin perhîz kılmağ beyânı (294b-309a)

Bu kısımda padişahlara hizmet edecek insanların nitelikleri, faziletleri, hangi insanların terbiyeye müsait, hangi insanların terbiyeye kabil olmadığı vb. konular irdelenir. Durumun izahı için şu hikâyeler anlatılır:

Padişah, kuyumcu ve yolcu
Şehzade ile ayakkabı ustası

On Dördüncü Bâb: Zemâne havâdişige iltifât kılmağın ve işler binâsın kazâ vü kaderğa koymağın beyânı (309a-323b)

Bu son bapta insanlarda bulunan ve rızık kazanmaya vesile olan güzellik, zekâ, güç, kuvvet, ziraat, ticaret vb. vasıtaların Allah'ın himayesi olmadan bir işe yaramayacağı anlatılır. Bu hasletler tek başına bir dereceye kadar güzeldir; ama asıl belirleyici olan Allah'ın kazasıdır. Bu hususu takviye için sırasıyla şu hikâyeler anlatılır:

Rum şehrinin padişahı ve iki oğlu
Endüslü çiftçi
Yaşlı adam ile Hüdhüd kuşları

Bu şekilde 1. bapta 28, 2. bapta 10, 3. bapta 6, 4. bapta 13, 5. bapta 3, 6. bapta 3, 7. bapta 2, 8. bapta 8, 9. bapta 5, 10. bapta 33, 11. bapta 5, 12. bapta 3, 13. bapta 2, 14. bapta 3 olmak üzere toplam 94 hikâye anlatılmaktadır. Bu hikâyelerin ardından;

Bu Türkî taşnîf tamâm bolğanıǵa târîh üçün uşbu kelimât-ı manzûm boldı kim kördiler bu Türkî mecmû'anı halk, tuttılar maħbûb anı bî-ihtiyâr yâr-ı hoş körgeç ehl-i dil.

Beyt

Yâr-ı hoş körgeç anı her ehl-i dil
Lâ-cerem târîh boldı **yaħşı yâr**

ibâresiyle eser tamamlanır.

4. Türkiyat Enstitüsünde Bulunan Kelile ve Dimne Tercümesi

Eser İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsündeki Katanov koleksiyonunun 7 numaralı kitabıdır. Nestâlik hatla yazılmıştır. 258x150 [197x80] mm. ölçüsündedir. 205 varak olan eserde her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Şiirler, hikâye başlıkları ayet ve hadislerin üstü kırmızı kalemle çizilmiştir. Eserin tercümesi 1300-1315 (1892) arasında gerçekleşmiştir. Eserin Taşkend-Fergana'da istinsah edildiği tahmin edilmektedir. Eser üzerine Gülcan Bayrami yüksek lisans tezi hazırlamıştır.²⁶

5. Molla Muhammed Niyâz el-Harezmi Tercümesi

Bu Kelile ve Dimne tercümesi Özbekistan Fenler Akademisi Ebu Rayhan Birunî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Bölümü P 1238 nolu katalog numarasıyla korunmaktadır. 459 varak olan eserin her sayfasında nestâlik hatla 17 satır yazı bulunmaktadır. Siyah mürekkeple yazılmış olan eserin bap başlıkları, ayet, hadis ve nazım başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Müellif adı 6a-13'te geçmektedir. Müellifin tam adı Molla Muhammed Niyaz bin Molla Nurullah el-Urgancı el-Harezmi'dir. Harezmi'nin eseri de Kaşifi'nin *Envâr-ı Süheylî*'sine dayanmaktadır. Eserin

²⁶ Gülcan Bayrami, *Doğu Türkçesi ile Yazılmış Kelile ve Dimne Tercümesi (1b-50a) Gramer-Metin- Tercüme-Sözlük*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] İstanbul, 2014.

tercüme tarihi olan 1253/1838 kaydı 6b-16'da geçmektedir.²⁷ Eserin sonunda müstensih kaydı yer almadan 1259/1843 istinsah kaydı vardır.

6. Mütercimi Belli Olmayan Tercüme (Özbekistan Fenler Akademisi P11614 Nolu Tercüme)

Bu eser Özbekistan Fenler Akademisi Ebu Rayhan Birunî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Bölümü P 11614 nolu katalog numarasında yer almaktadır. 459 varak olan eser bozuk bir nestâlik hatla yazılmıştır. Müellifi belli olmayan eser eksiksizdir. Eserin tertibinden tercümenin Kâşifi'den yapıldığı tahmin edilmektedir.

Eserin sonunda müstensih zikredilmeden 1302/1886 istinsah kaydı yer almaktadır.

7. Mütercimi Belli Olmayan Tercüme (Özbekistan Fenler Akademisi P1236 Nolu Tercüme)

Bu *Kelile ve Dimne* tercümesi Özbekistan Fenler Akademisi Ebu Rayhan Birunî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Bölümü P 1236 nolu katalog numarasıyla korunmaktadır. 337 varak ve her sayfada 17 satır yazı bulunan eserin müellifi belli değildir; fakat kitabın başında Kârî Feyzullah Taşkendî *Envâr-ı Süheylî* kaydı vardır. Hofman, Özbek birisinden bu isimli bir eser işittiğini söyler.²⁸ İki eserin aynı eser olma ihtimali yüksektir. Eser okunaklı bir nestâlik hatla kaleme alınmıştır. Bap başları, ayet, hadis ve nazım başlıkları kırmızı bir mürekkeple yazılmıştır. Eserin sonunda 1318/1902 istinsah tarihi yer almaktadır. Müstensih kaydı yoktur.

8. Diğer *Kelile ve Dimne* Tercümeleri

Yukarıda tanıtılan eserlerden başka Doğu Türkçesi'ne yapılan iki *Kelile ve Dimne* tercümesi daha vardır: Bunlardan biri Dresden'dedir.²⁹

²⁷ Harezmi'nin eserini kime sunduğunu bildiren 7a bölümünün dijital resimleri okunaklı olmadığı için anlaşılmadı.

²⁸ Hofman age. C. I s. 46.

²⁹ Eserin dijital fotoğrafları Türk Dil Kurumu Başkanı Mustafa S. Kaçalın tarafından Almanya'dan temin edilmiş olup eser Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde mevcuttur.

Dresden'deki tercüme nestâlik hatla kaleme alınmıştır. Eserin mütercimi bilinmemektedir; eser 1781 yılında istinsah edilmiştir.³⁰

Diğeri Münih'tedir. Münih'teki yazma ise 1637 yılında Abdurrezzak Hafız tarafından istinsah edilmiştir. Baş kısmı eksik olan eserin başında mesnevi şeklinde şiir parçaları yer almaktadır. Eserde minyatür için bırakılan boşluklar vardır. Eserin müellifi bilinmemektedir.³¹

Zikredilen tercümelerden başka bir *Kelile ve Dimne* Fazlullah bin İsa Taşkendi tarafından Doğu Türkçesi'ne tercüme edilmiştir. Bu eseri Muhammed Musa, hattat Mirza Haşim Hocandî'ye yazdırarak 1306 (1888)'da taşbasma olarak neşrettirmiştir. Eser daha sonra Abdü'l-allam Fayzhanoglu tarafından Kazan Türkçesi'ne çevrilmiştir.

Buna ilave olarak Kazan'da yapılan üç ayrı *Kelile ve Dimne* neşri daha bulunmaktadır. Biri 1310/1892 tarihli 56 sayfa; ikincisi 1889'da basılan 78 sayfadır. Sonuncusu ise 1901 tarihli 59 sayfalık bir *Kelile ve Dimne* çevirisidir.³²

Kelile ve Dimne'nin yukarıda zikredilen eserlerden başka Özbekistan Fenler Akademisi Ebu Rayhan Birunî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Bölümünde gösterilen çok sayıda tercüme vardı; fakat kataloglarda verilen bilgiler eserleri teşhis etmek için yeterli değildir. Verilen eserler yukarıda zikrettiğimiz eserlerin birinin kopyası olabileceği gibi farklı bir tercüme de olabilir. Özellikle katalog numarasıyla kütüphane kayıt numarasının birbirinden farklı olması eserlerin teşhisini daha da zorlaştırmaktadır. Bundan dolayı yanlış bir malumat vermemek için söz konusu kayıtların yerlerine işaretle iktifa edilmiştir. Eserler yerinde görülüp incelendikçe eserlerin mahiyetleri daha iyi anlaşılacaktır.

³⁰ Heinrich Leberecht Fleischer, *Catalogus codicum manuscriptorum orientalium Bibliothecae Regiae Dresdensis*, Leipzig, 1831. s. 19-20, numara, 136.

³¹ Beschrieben von Joseph Aumer, *Die Persischen Handschriften der K. Hof- und Staatsbibliothek in München = Catalogus codicum manuscriptorum bibliothecae regiae monacensis*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1970. s. 54

³² Bkz. Zehra Toska, "Kelile ve Dimne'nin Türkçe Çevirileri", *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, S. 15. s. 355-380, Harvard, 1991.

A. Semenova biri *Hümâyunnâme* diğeri *Envâr-ı Süheylî* tercümesi adıyla sekiz *Kelile ve Dimne*'den bahseder.³³ A. P. Kayumov beş³⁴ F. Ganihodjaev iki³⁵ *Kelile ve Dimne* tercümesini eserinde zikretmiştir.

S o n u ç : Daha önce Türkiye'deki *Kelile ve Dimne* literatüründe pek bilinmeyen Doğu Türkçesi *Kelile ve Dimne* tercümelerinin nüshaları bir araya getirilmeye çalışılmış ve eserin bilinmeyen birçok tercümesi ve her tercümenin müteaddit nüshaları tespit edilmiştir. Bu da bizlere işaret etmektedir ki *Tût-nâme*, *Kâbus-name*, *Oğuz-nâme* vb. eserlerin Doğu Türkçesinde tespit edilmemiş birçok yazma nüshası vardır. Yapılacak detaylı çalışmalar neticesinde birçok yeni eser ve nüsha bilgisine ulaşmak mümkün olacaktır.

Ülkemizde Doğu Türkçesi *Kelile ve Dimne* tercümeleleri üzerine yapılan çalışmalar, Batı Türkçesi *Kelile ve Dimne* tercümelerine nazaran yeterli değildir. Bu eksikliğin nedeni kaynak ve malzeme yetersizliğinden değil, emek yetersizliğindedir. Halen neşredilmeyi bekleyen Doğu Türkçesi ile kaleme alınmış birçok *Kelile ve Dimne* tercümeleleri bulunmaktadır.

³³ A. A. Semenova age. C. 1, s. 103 no 256; C. 2, s. 420 no 1823; C.4, s. 415 no 3420; C. 5, s. 142 no 3685, s. 278 no 3933, s. 412 no 4143; C. 7, s. 228 no 5355; C. 8. s. 188 no 5767-5768.

³⁴ A. P. Kayumov, *Katalog fond Institut Rukopisey*, Akademiya Nauk Uzbekskoy, SSR, Taşkent, (iki cilt) C. 1, 1988, s. 113.; C. 2,1989, s. 228.

³⁵ F. Ganihodjaev, *Katalog rukopisey gosudarstvennogo Muzeya Literaturi im Alişera Navoi*; Akademiya Nauk Respubliki Taşkent, Uzbekistan, 2006.

“TRANSLATIONS OF KALILA WA DIMNA IN CHAGATAI TURKISH”

Abstract

Many academics in different disciplines studied Kalila wa Dimna texts in Western Turkish from since the fourteenth century. These texts were composed by various authors/translators relying on different sources and reflecting a variety of literary forms.

However, there are still no comprehensive works in Turkey analyzing Kalila wa Dimna translations in Eastern (Chagatai) Turkish.

It is essential to have critical editions of the texts in Eastern Turkish in order to evaluate Kalila and Dimna texts and compare the same literary work in its Western and Eastern variations of Turkish.

However, before engaging in such critical editions it is necessary to have a list of Kalila wa Dimna texts produced in Eastern Turkish to guide researchers.

This necessity led this study to document, as far as possible, copies of Kalila wa Dimna texts produced in Chagatai Turkish but left somehow in oblivion in Turkological studies in Turkey. This study presents a detailed introduction to those texts in various libraries that the author has personally examined. Those not personally examined are presented by relying on current catalog information for further research.

Keywords

Kalila wa Dimna, Chagatai Turkish, Âsâru'l-imâmiyye, Translation.